

Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı*

S. Ertan TAĞMAN**

Makale Geliş / Received:26.04.2018
Makale Kabul / Accepted:07.06.2018

Öz

Aristoteles'e göre "bir şeyin bilgisi ancak o şeyin nedeni bilindiği zaman elde edilmektedir" ve bunu sağlayan da yani kesin bilgiye ulaştırılan da tanıtlama (apödeiksis) olarak adlandırılan mantıksal yöntemdir. Aristoteles'in bilgi kuramının özeti niteliğindeki bu ifadede karşılaşılan üç kavram; yani bilgi (epistēmē), mantıksal yöntem (apödeiksis) ve neden (aitia), kesin (mutlak değil) bilgi olarak adlandırılan, -günümüzde bilimsel açıklama olarak adlandırılabilir- bilgi türünün temel öğeleri olarak anlaşılabilir. Aristoteles'in varlık ve bilgi arasında uyum olduğuna inanması, ayrıca açıklama konusunun bilgi konusu ile doğrudan bağlantılı olması bu üç kavrama değinmeyi zorunlu kılmaktadır. Bilim olarak çevrilen terimin epistēmē olduğu dikkate alındığında, bunun "tümelin kavramsal" bilgisi olduğu anlaşılmaktadır, öncülleri doğru ve ilk olduklarında, bu tür bir akıl yürütme bilimsel bilgi olur. Aristoteles'e göre bilim aksiyomatik tümdengelsel bir sistem içerisinde yapılır. Bundan kasıt; belli başlı birkaç ilke, ya da aksiyom seçilir, konunun doğruluğu kanıtlanmış temelleri ortaya koyulur ve aksiyomlardan mantıksal yolla çıkarımlara ulaşılır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, Bilimsel Açıklama, Tanıtlama, Bilgi.

* Bu makale, "Bir Söylem Kümesi Olarak Açıklamanın Yöntembilimsel ve Tarihsel Temelleri Üzerine Bir Araştırma" isimli yayımlanmamış doktora tezimin, 2. Bölümünün genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ertantagman@hotmail.com.

Künye: TAĞMAN, S. Ertan. (2018). Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı. *Dört Öğre*, 13, 85-106. <http://www.nobelyayin.com/dortogre>.

Aristotle's Four Causes Theory in the Context of the Philosophical Foundations of the Scientific Explanation

Abstract

According to Aristotle, "Wisdom is knowledge about certain principles and causes", and the one that provides it is the logical method which is called the apodeiksis. This concept of Aristotle's theory of knowledge is a summary of three concepts; knowledge (epistêmê), logical method (apodeiksis) and cause (aitia) can be understood as the essential elements of the certitude knowledge, which can be termed as precise knowledge (not absolute) -the scientific explanation- at present. The fact that Aristotle believes that there is harmony between existence and knowledge, and that the explanation is directly related to the knowledge, makes it necessary to mention these three concepts. When it is taken into account that the term translated into science is an epistême, it is understood that this is 'conceptual' knowledge of the whole world, and when such premises are correct and primitive, such reasoning becomes scientific knowledge. According to Aristotle, science is made within an axiomatic deductive system. That's what it means; several principal principles, or axioms, are chosen, the proven bases of which are proved to be correct, and the conclusions are reached logically from axioms.

Keywords: Aristotle, Scientific Explanation, Demonstration, Knowledge.

Giriş

Aristoteles'in, felsefe tarihindeki en önemli simalardan birisi olduğu çoğu kişi tarafından tartışmasız kabul edilmektedir. Mantıktan psikolojiye, siyasetten edebiyata, biyolojiden kozmolojiye geniş bir yelpazede kendi dönemine kadar olan bilginin hemen hemen tamamını kuşatan muazzam bir bilgi birikimine sahip olmakla beraber kendisinden sonraki bilim anlayışını tarihte çok az örneği olacak şekilde etkilemiştir. Onun ifade gücü, sistemli çalışmaları ve yenilikçi yaklaşımı yaklaşık iki bin yıl boyunca bir otorite olarak anılmasını sağlamıştır. Bu otoriter vasfının altında yatan bilim adamı kimliği olmakla beraber, bu bilim adamlığı kimliğini oluşturan şey; disiplinli, düzenli ve sistemli bir biçimde topladığı bilgilerden kesin sonucu çıkarmak için kullandığı yöntem olmuştur.

Kendisinden önce felsefede, önce doğa (Doğa Filozofları) sonra insanla ilgili pratik sorunlar araştırılmış (Sofistler), Platon bunlara bir de zihnin işleyiş biçimi olan ve kendisinden önceki felsefi tartışmalardan yola çıkarak oluşturduğu diyalektiği¹ ek-

1 Platon için diyalektik ve felsefe aynıdır ve bunun kaynağı olarak da; Devlet diyalogunda Platon'un diyalektikçiyi "her şeyin özünün bilgisine ulaşandır" (Devlet, 534b). 'Öz bilgisi', diyalektikçinin bilgisidir (Devlet, 534b, 484d) şeklinde tanımlaması gösterilmektedir. Ancak "her şeyin özünün bilgisi" birisini diyalektikçi yapmaz; diyalektikçi aynı zamanda o bilginin temellendirmesini de yapar (Devlet, 533c-d). Bu bağlamda, Platon'un betimlemelerinde diyalektikçi ile filozof aynı kişidir; çünkü "filozof hiç değişmeden kalan şeye varabilen insandır" (Devlet, 484a-b). Buna göre her şeyin özünü bilen filozofla (Devlet, 484d) her şeyin özünün bilgisine ulaşmaya çalışan

lemiştir. Aristoteles bunların yanına bir dördüncü olarak mantığı² koymuş, öncelikle bilimin ne olduğu ve yapısı üzerine bir araştırmanın yapılması gerektiği üzerinde durmuştur (her ne kadar sofistler ve Sokrates de bu konu ile ilgilenmiş olsa da bunu sistemli bir biçimde gerçekleştiren Aristoteles olmuştur). Böyle bir araştırma Aristoteles için kıyas kuramı³ olmaktadır.

Aristoteles mantığının en güçlü tarafı kıyas ve kıyas türleri ile ilgili ortaya koyduğu çalışmalarıdır. Aristoteles'e göre akıl yürütme biçimi olarak kıyas üç durumda yapılır:

- (1) Olası doğrulardan, genel kanılardan ya da varsayımlardan hareketle kurulan bir akıl yürütme (logismós).

---

diyalektikçi (Devlet, 534b) aynıdır. Ancak diyalektiği bir metot olarak uygulayan ve onun ilkelerini ve işlevini belirleyip tanımlayan Aristoteles olmuştur. Aristoteles Topikler'de diyalektiği bilimsel bilgiyi olanaklı kılacak metot olarak tanımlar. Bu açıdan bakıldığında Aristoteles için bilimler kendi ilkelerini keşfedebilecek usamlama yapısına sahip değildir. Diyalektik, bilimler için ilk ilkeleri keşfeder. Bu açıdan bakıldığında bilimsel bilgi (episteme apódeiksís) diyalektik bir yöntem içinde ilerler, çünkü varlığın özünün bilgisi bize kesin bilgiyi verecektir, yani "varlık olarak varlık"ın (being qua being) bilgisi. Bu bilgi de "neden?" sorusuna verilecek cevabı içermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken Aristoteles'in diyalektiği iki farklı biçimde aldığıdır: Bir yöntem olarak ve bir usamlama biçimi olarak. Yöntem olarak diyalektik bilimler için ilk ilkeleri keşfederken, usamlama biçimi olarak bir tür doğrulama aracıdır, kanılardan hareket eden ve ileri sürülen savı tutarlılık ve çelişki açısından inceleyen bir usamlama aracıdır. Yani Aristoteles, diyalektiği bir taraftan kıyas türlerinden biri olarak alırken, diğer taraftan kıyası diyalektiğin bir tasım biçimi olarak almaktadır. Ama dikkatli bakıldığında diyalektik yöntem ve kıyas Aristoteles epistemolojisi içinde karşıt değil, aynı problemi farklı noktalarda çözmekle görevli çözümlenme yöntemleridir.

- 2 Aristoteles'in *Topikler* ve *Birinci Analitikler* adlı eserlerinde ortaya koyduğu mantık sisteminin temel biçimsel özellikleri hakkında kısaca şunlar söylenebilir: Mantık önermeler hakkındadır. Herhangi bir cümlenin önerme olması için doğru ya da yanlış değere sahip olması gerekir. O halde bir önermenin bir olgu ya da durumu evetlemesi ya da değillemesi gerekmektedir. Önermeler basit ya da bileşik olabilir. Basit önerme bir konu ve yüklemden oluşur. Örneğin "Sokrates insan-dır" önermesinde konu edilen Sokrates ve ona yüklenen insan olmaktadır. Her önerme ya bir cinsi, özelliği, ya da ilineği gösterir. Ayrım da cinsle ilgili olduğu için cinsle birlikte değerlendirilir. Özü gösteren bölüme de tanım adı verilir. Bu öğeler, bir konunun ya da önermenin en genel yüklemeleridir. Bu yüklemeler listesi aynı zamanda önermelerin de sınıflandırmasını oluşturmaktadır. Bileşik önermeler ise basit önermelerin (ve, veya, ise, ancak gibi)eklemlerle birleştirilmesi sonucu oluşur. Önermeler tümel ya da tikel olabilir. Aristoteles mantığı "tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu ve tikel olumsuz" şeklinde dört tip önermeyi kapsar. Bu dört tip önerme "bütün, bazı ve hiçbir" şeklinde üç farklı kipte kurulur, bunlar da apodeiktik, azetorik ve problematik olarak adlandırılır. En az iki önerme ve bir sonuçtan oluşan önermeler bütününe tasım/kıyas adı verilir. Bunları Aristoteles "basit, bileşik ve düzensiz" olarak üç farklı gruba ayırmıştır. Basit kıyas içerisinde yer alan, kesin kıyas ve onun bir alt parçası olan kategorik kıyas, onun da ilk biçimi olan AAA, Aristoteles'e göre kesin bilgi veren mantıksal biçimdir.
- 3 Aristoteles'in kıyas kuramı ontolojik karşılığında ve metafizik yorumlardan arındırılmış bir Platon'un bölme yöntemidir. Bu anlamda Aristoteles'te bölme, kaplamı daha geniş olandan yani her bir nesnede tümel olarak bulunan cinsten, cinsin taşıyıcısı olan teke kadar sürdürülen bir işlemdir. "O halde her birinin kaplamı nesneden daha geniş olup da hepsinin toplam kaplamı nesneden daha geniş olmayanları elde edecek ilk yere değin nesnenin böyle yüklenenlerini almak gerekir, çünkü nesnenin özünün bu olması zorunludur." (Aristoteles,2005: 96a)

- (2) Gündelik karşılaşmalarda doğru-yanlış hakkında karar vermedeki akıl yürütme.
- (3) Bilimler için ilk ilkeleri keşfedip onu kendi doğru ilkelerine dayandıran akıl yürütme. (Aristoteles, 1996: 100b)

Birincisinde; bir kıyas oluşturmak için kanılardan (endóksa)⁴ hareket ederek, akıl yürütmede bulunmak, bunu yaparken de çelişkiye düşmemek gerekmektedir. İkincisi daha çok sofistlik tartışmalarda karşı tarafın görüşlerini çürütmek ve kendi görüşlerini kabul ettirmek için kullanılır. Son durum, kıyası, çözümleyici yönetsel bir akıl yürütmeye dönüştürür. Böyle yapıldığında, yani akıl yürütmeler kanılardan (endóksa) başlarsa diyalektik, ilk ilkelerden (arkhê) başlarsa tanıtılama⁵ (apódeiksis) olarak adlandırılır. İlk ilkeler, doğruluklarını başka şeyden değil, kendilerinden alan öncüllerdir. İlk ve doğru ilkeler başka şeylerin ilişkilerinden çıkartılmayacağı için açıklanmasına ya da niçin ve nasıl olduklarını araştırmaya gerek yoktur. Çünkü bu ilkelerin 'niçin'lerini (dioti) araştırmak gerekmez; bu ilkelerin her biri kendilerinden doğrudurlar. Kendinden doğru ve ilk oldukları için de inanma ve ikna olmadan başka bir şeye gerek duymazlar. (Aristoteles, 2005: 72b) Tanıtılamada kullanılan öncüller ilk ve zorunlu olmalıdır. Burada ilk olmaktan kasıt, nesneye ilişkin bilginin ilineksel ve sofistike tarzda olmayıp, nesnenin özüne ilişkin olmasıdır. Bir çeşit kıyas olarak tanıtılama ya ilk ve zorunlu olanı içermeli ya da kıyasta "ilk olanı tanıtılmak"⁶ gerekmektedir. Aristoteles'e göre "ayrımları çekip aldıktan sonra yüklenilenin içinde bulunaduran ilktir." (Aristoteles, 2005: 72b).

4 Aristoteles'te kanı (endóksa) kabul edilebilir genel kanılar, ünlü filozoflara ait varsayımlar, ya da çoğunluğun doğru kabul ettiği genel doğrular olarak anlaşılmaktadır.

5 Antik Yunan'da "ortaya çıkarma, gösterme" anlamında kullanılan tanıtılmayı Aristoteles, *Topikler*, 100a'da "Tasım kendisinde bazı şeylerin olduğu, bunlardan, başka bir şeyin zorunlu olarak çıktığı uslamlamadır. Tasımın dayandığı öncüller, hem doğru hem de ilk olduklarında ya da öncüllere ilişkin bilgimiz yine hem doğru hem de ilk öncüllerden geldiklerinde bu bir tanıtılmadır." Ayrıca *İkinci Çözümlemeler* 71b'de "tanıtılama dediğim, bilgi veren bir tasım; bilgi veren dediğimse, ona göre bilgi edinmemizi sağlayan tasım" şeklinde kısa ama öz biçimde betimlemiştir. Genel olarak tanıtılama, deneysimsel olarak öğrenilmeyen, deneyime önsel olan bir akıl yürütme işlevi olarak kabul edilir. Yani akıl; çelişmezlik, özdeşlik, eşitlik gibi işlevleri değişmez, koşulsuz, a priori olarak kendisinde değerlendirme verileri olarak hazır bulur. Yukarıda verilen alıntıda dikkat çeken nokta her iki kitapta, kıyas yönteminin "tanıtılama" olarak çevrilmiş olmasıdır. Ancak modern mantık tartışmaları, *Topikler*'de "tanıtılama" kavramının kullanılmasını uygun bulmakta ancak, *İkinci Çözümlemeler*'de daha çok "sonuç çıkarma" kavramının kullanılmasını doğru bulmaktadır. Bu durumun kavramsal mı yoksa dilsel bir çeviri sorunu olup olmadığı ise halen tartışılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; James Duerlinger, (1969) "Sullogismos and Sullogizestai in Aristotle's Organon", *The American Journal of Philology*, C. 90, S. 3, s. 320-328. Ayrıca bakınız; Engin Delice, "Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt ve Diyalektik İlişkisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 158.

6 İlk ilkelerin ne olduğu ve bunların nasıl elde edileceği Aristoteles'in uslamlaması içinde belirsiz bir sorunsal da, yine de Aristoteles diyalektiği ilk ilkeleri keşfedebilecek bir araştırma metodu olarak uslamlamasının merkezine alır. Böylece diyalektik metod ve bilim, Aristoteles'in epistemolojisi içinde karşıt değil, aynı problemi farklı noktalarda çözmekle görevli çözümleme metodlarıdır; bu yönüyle de birbirlerini bütünlendirmektedirler. Özellikle de diyalektiğin karşıtlar içinden geçerek savları çelişmezliğe indirgemesindeki mantıksal işlevi, Aristoteles'in biliminin tutarlılığını sağlamak kadar diyalektiğin tarihi açısından yeni bir görünüm açığa çıkarmaktadır.

Aristoteles'te Bilginin Oluşumu ve Mantık İlişkisi

Aristoteles mantığının köklerini Platon'un idea öğretisinde bulmak mümkündür. Zira gerçekliğin mümkün olduğu durumda bunun bilgisinin de zorunlu olduğunu göstermek gerekmektedir. Aristoteles'e göre bilimin yapması gereken gerçeklikle kavram arasındaki ilişkiyi yani; kavram olarak bilinmiş tümel'den, tekil'in nasıl sonuç olarak çıktığını göstermektir. Bunun yolu mantıktır; çünkü herhangi bir önerme haline dönüştürülen bir dilsel yargının doğruluğu ve yanlışlığı hem ontolojik bağlamda hem de epistemolojik bağlamda ancak mantıksal çözümlenme ile mümkün olur. Aristoteles için mantık, herhangi bir bilim (nedenleri bilmek) için aksiyomlardan (ilkelerden) teorem (kanıtlama) türetmek anlamına gelmektedir. Platon için de aslında en üst nedenleri (ideaları) bilmek için en alttaki varlığı bilmek gerekmektedir. Dolayısıyla Aristoteles'in mantığının iki yönü -'bilimsel sonuca ulaşma' ve 'ilk ilkelere dayalı kanıtlama'- üstünde Platon'un kavramlarının etkisinin olduğu göze çarpmaktadır.

Aristoteles'in varlık ve bilgi arasında uyum olduğuna inanması, ayrıca açıklama konusunun bilgi konusu ile doğrudan bağlantılı olması Aristoteles'in bilgi kuramına değinmeyi zorunlu kılmaktadır. Öncelikle bilmek hakkında, Aristoteles adına bu soruyu soruştururken "nasıl bilmek" ve "neyi bilmek" şeklinde iki başlık üzerinden gidilebilir. "Neyi bilmek" sorusu üzerinden gidildiğinde Aristoteles için cevap: "Bilimler belli bir nesne, belli bir cins üzerine yoğunlaşır, "bu veya şu" nesneyle uğraşırlar" (Aristoteles, 2005: 77b) şeklinde olur. Konusu belli bir nesne olsa da, o nesne hakkında bilgi sahibi olabilmek için tikel ile tümel arasındaki bağlantının kurulması gerekmektedir. Böyle bir bağlantı ancak tanımla⁷ mümkün olabilir. Ancak tikel olan tanımın konusu olmadığından tanıtlanamazlar. Aristoteles'e göre bir şey hakkında bilgimizin olabilmesi için o şeyin tümel bilgisinin bizde yer alması gerekmektedir. Tanım, "Ne'dir?" sorusuna karşılık gelen bir cevaptır. Örneğin "İnsan nedir?" sorusunun cevabı: "İnsan yürüyendir" veya "İnsan düşünerdir", şeklinde cevaplandırıldığında, yürüyen olmak insan olan dışındaki (örneğin hayvan) bir canlıya da yüklenebileceğinden ilinekseldir. Çünkü insan için yakın ayırım düşünen olmasıdır, yürümek ise uzak ayırımdır. İnsan düşünerdir demek, aslında yakın cins ve yakın ayırımı dile getirmektir ki bu da öze ilişkin bir tanım yapılmasını sağlar. Öyleyse sadece "ilk bilgiler" tanımın doğasına ait olabilir (Aristoteles, 1996: 102b); ilk şeyler de bir şeyin tam olarak ne olduğunu veren bilgiler olduğu için 'öz' kavramı ile anılması kaçınılmaz olmaktadır. Neliğin ne olduğu bildirmek, o şeyin özel yapısını açığa vurmaktır. Neliği, yani cins ve ayırım'ı bildiren ise tanım'dır (Aristoteles, 1996:

7 Aristoteles tanımı şu şekilde anlatmaktadır: "Şimdi, her önerme ve her problem her bir cinsi ya da özelliği ya da ilineği gösterir. Ayırım da, cinsle ilgili olduğu için, cins ile birlikte derecelendirilir. Bununla birlikte, herhangi bir şeye neyin tam uygun geldiğini gösteren onun özüdür bazen de göstermediğinden, önceden söylediğimize uygun olarak iki bölüme ayıralım: özü gösteren bölüme tanım denilir; diğeri ise, genellikle geçerli olan terminolojiye ait özellik olarak söylenecektir." Söylenenlerden hareketle, 'ayırım'a göre öğelerin sayısı dörttür. Bunlar 'özellik', 'tanım', 'cins', 'ilinektir' (Aristoteles, 1996: 101b).

103a). Bir şeyin ne olduğunu gösteren ifadenin, bir şeyin tanımı olması, bir şey olmanın ne olduğunu ve onun başka şeylerden ayrılan farklılıklarını belirlemez.⁸

Diğer taraftan “nasıl bilmek?” sorusuna Aristoteles için üç farklı kavramla karşılık vermektedir. Bunlar sırasıyla eidenai, gignoskein, epistasthai’dır ve bu üç terim genelde “bilmek” olarak çevrilsede aralarındaki fark kabaca şu şekilde ifade edilebilir: Bunlardan -daha önce Fizik’te ontolojik bağlamını tartıştığı bilginin tekil’in bilgisi olarak ele alınması gerektiğini, yani biliyorum diyen birisinin duyumlara konu olan bilginin kesinliği olmasını kabul etmek zorunda olduğuna dayanarak- bilgi hiyerarşisinde “deneyim”e (empeiria) dayanan bilgiyi ilk sıraya, daha doğru ifade etmek gerekirse en alt sıraya koymuş, ancak eidenai olarak adlandırdığı yani tanımış, tecrübe etmiş, aşına olmak anlamında kullandığı bu bilgi türünü mutlak/kesin/yakîn bilgi olarak görmemiştir (Salmieri, 2013: 1-9). Ancak böyle bir sıralama bu bilgi türünün değersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Hatta deneyimin olmadığı bilgilerin rastlantısal olacağını dile getirmektedir. İkinci tür; olgularla ilgili daha açık bilgi zanaata (tekhne)⁹ dayalı olan gignoskein, yani beceriye dayalı bilgidir. Bu bilgi sahibi olan kişi, olan şeyin (yani tikelin) nedenini bilir, deneyim sahibi olan ise olan şeyin nasıl olduğunu bilir. Deneyim aracılığıyla edinilen birçok kavramdan belirli nesnelere öbeği hakkında tümel bir yargı üretildiğinde ortaya çıkan bu gignoskein, genelleme (epagôgê)¹⁰ yapılmasına olanak sağlar.

8 Tanım ve tanımlama aslında öze ilişkin olduğu için bir özdeşlik kurularak tanım için söyledikleri tanımlama için de geçerli olur denilebilir. “İnsan düşünerdir” önermesinde, insan tanımlanan, düşünen ise tanımlayandır. Eğer daha önce verilen bilgilerden yola çıkılırsa “nedir” sorusuna verilen cevabın da bir açıklama sayılabileceği ama betimleyici bir açıklama olduğu düşüncesi temelinde, insan ve düşünen kavramlarının sırasıyla *explanandum* ve *explanans* olduğu söylenebilir. Aristoteles’e göre “gerçek bilgiye nesnelere özüne cevap teşkil edecek tanımla ulaşılabileceğinden” bu anlamda tanım; tümel ve tikel arasında bağlantı kurmak şeklinde özetlenebilir. Yani tek tek nesnelere bilmek için o nesnelere hakkındaki ortak özellikleri belirleyen genel kavramları bilmek gerekir. Kinikler’in eksiksiz ve doğru bir tanım olanaksız gördükleri (Metafizik, 1043b) ya da septiklerin herhangi bir şeyin tanımlanmasını reddettikleri dikkate alındığında, Aristoteles’in Topikler’den (101b 15-25) beri kullandığı ‘tanım’ (hóros) kavramının kendisine ait olmadığı açıktır. Epagôgê ve tanım (Metafizik, 1078b), felsefeye yapılan Sokratik katkılardır. Kavramlara ilişkin tartışmaları Aristoteles devralsa da, o, tanım ve tanımlananın özünün aynı olduğu vurgusunu yapar. Topikler’de “tanım, şeyin özünü (to ti en êinai) gösteren bir sözdür (logos).” Tanım özü gösterir (Topikler, 102a). Bir tanım, cins ve ayırmadan oluştuğuna (Topikler 103b, Metafizik, 1037b) göre, Aristoteles’in üzerinde durduğu tanımın, sözcük tanımı olmadığı açıktır. Onun üzerinde durduğu tanım adların tanımıdır; ancak yine de her defasında ad tanımı ile uğraşmaz, sadece önermelerin bir tanım olup olmadığına anlaşılması için genel kuralları verir. Aristoteles’in savları kurmada ya da yıkmada yöneldiği konu, tanım ve nesnesi arasındaki ilişkidir. İleri sürülen bir tanımın tanımladığı şey “özdeş olmadığını gösterdiğimizizde, tanımı da yıkmış olacağız” (Topikler, 102a). Bu nedenle tanım, nesneye ilişkin en belirgin bilincin yargısı olduğu için Aristoteles tanımı en temel yüklem olarak alır.

9 Aristoteles’de tekhne terimi sıklıkla bilimin düşüncesini örtmek anlamında kullanılıyor (Topikler, 100a). Bundan kasıt, bilimin (epistêmê) salt kuramsal olmasına karşın, zanaat (tekhne) sadece pratik bir anlayışa dayanır. Bu da zanaatın bireysel tecrübeleri içerdiğinden, salt anlaksal bir bilgi olabilmesinin mümkün görünmemesi anlamında gelmektedir.

10 Aristoteles, *epagôgê* için “parçalardan tümele geçmektir” şeklinde bir niteleme yapmaktadır (Topikler, 100a). Yani tümevarım tekil yüklemine tekrarlayan öznelere durumundan

Doğaldır ki bu genelleme günümüz anlayışındaki tümevarımdan farklıdır, çünkü Aristoteles'e göre tek tek nesnelerin bilgisinden ulaşılan genelleme anlamındaki tümevarım gelecekteki tek tek durumları kapsamadığı için değiştirilebilecek bir genellemedir, dolayısıyla tümel değil, sadece genel bir olgu durumunu ortaya koyar. Tümelin bilgisine ulaşmak, ilkelerin bilgisine ulaşmak olduğundan, genelleme yoluyla nedenlerin bilgisine gitmemizi sağlayan yol aralanır. Bundan sonra anlama etkinliği sürecinin tamamlanma durumu olarak, epistashai, yani (tümel açısından) nedenleri bilmek olarak ifade ettiği bize kesin/yakın/mutlak bilgiyi veren bilgi türü karşımıza çıkar.¹¹ Ancak bu üç bilgi türünün semantik bir açıklaması Aristoteles tarafından verilmemiştir. Sadece epistashai yani epistêmê hakkında net bir tanımlama ortaya koymuştur: "...nesnenin nedeni olduğu için, her bir nesnenin bağlı olduğu nedeni bildiğimizi düşündüğümüzde ve o nesnenin başkaca olamayacağını bildiğimizi düşündüğümüzde, her bir nesneyi sofistlik bir tarzda, ilineksel bir anlamda değil de saltık anlamda bildiğimizi düşünürüz. Öyleyse bilmek böyle bir şey, bu açık." (Aristoteles, 2005: 71b).

Bilim olarak çevrilen terimin epistêmê¹² olduğu dikkate alındığında, bunun 'tümelin kavramsal' bilgisi olduğu anlaşılmaktadır, öncülleri doğru ve ilk olduklarında, bu tür bir akıl yürütme bilimsel bilgi olur. Aristoteles'e göre bilim aksiomatik tümdengelimsel bir sistem içerisinde yapılır. Bundan kasıt; belli başlı birkaç ilke, ya da aksiom¹³ seçilir, konunun doğruluğu kanıtlanmış temelleri ortaya ko-

---

hareketle yüklem hakkında oluşturulan bir genel sonuç yargısı olmaktadır. Aristoteles, tümdengelimle tümevarım farkını şu şekilde ortaya koymaktadır: "Tümevarım (epagôgê) daha ikna edici ve daha açıktır: duyuların kullanımıyla daha kolay öğrenilir ve genellikle insan yığına genel olarak uygulanabilir; fakat tümdengelim/kıyas (sullogismos) daha zora dayanıklı ve çelişkili insanlara karşıdır" (Topikler, 105a.). Dolayısıyla, tümevarım tekil olandan tümel olana, bilinenenden bilinmeyene doğru bir yol izler.

11 Aristoteles'te bilgi türlerinin ayrıntılı ve farklı yorumları için bakınız; Hüseyin Gazi Topdemir, (2000) "Aristoteles'in Bilim Anlayışı", *Felsefe Dünyası*, S. 32, s. 22-36, ; Cemal Güzel, (2003) "Aristoteles'de Bilgi, Bilim, Bilgide Kesinlik", *H.Ü. E. F. D.*, C. 20, S. 1, s. 126-139.; Saffet Babür (2002), "Aristoteles'de Episteme", *Yeditepe'de Felsefe*, S. 7, s. 23-27.; Şaban Teoman Duralı, (2012) "Aristoteles'in Kategorilerinde, Fiziki ile Metafizikinde Değişme ve Zaman Sorunları, Felsefe Arkivi Dergisi.

12 Epistêmê 'bilim' olarak çevrildiğinde, terimin "modern bilim" anlayışı tarafından yorumlanma tehlikesi ortaya çıkar. Modern bilime, reel gerçekliğe ilişkin gözlem ve deneyin istatistiksel sonuçlarının teorik formülünü içermesi açısından bakıldığında, Aristoteles'in bilim anlayışı böylesi bir tanım ile içeriklendirilemez. Her şeyden önce Aristoteles'in bilimi 'tümelin bilimi'dir; oysa gerçek olan tek tek şeylerdir. Bu nedenle gerçeklik ile onun kavramı arasındaki ilişki sorunu Aristoteles'in biliminin bunalımıdır; çünkü bilim gerçekliğin değil, tümel kavramın bilimi olmaktadır. Aristoteles'in bilimi kavrama dönüştürmesi, tanımın önemine ilişkin güçlü vurgusuna dayalıdır. Tanım doğru yapılırsa, bilgi zorunlu olarak doğru kurgulanmış olacaktır; çünkü yüklemün özneye yüklenmesi tutarlı bir tarzda olanaklı olacaktır. Bu nedenle modern bilimin de dayanağı olan doğru ve apaçık kesin bilgi anlayışı epistêmê teriminin içeriğinde olduğu için, epistêmê 'bilim' olarak çevrildiğinde, genel olarak bundan 'duyusal olanın tanımlanmış ve tanıtlanmış teorik dile getirilişini anlamak olanaklıdır.

13 Aristoteles için aksiom: "Herhangi bir şeyin öğrenilmesi için bilinmesi zorunlu olmalıdır." (Aristoteles, 2005: 72a)

ylur ve aksiyomlardan mantıksal yolla çıkarımlara ulaşılır. Bu sistem geometrinin sistemidir ve dolayısıyla Platonik etkiler burada da göze çarpmaktadır.¹⁴ Platon'un aksiyomatik sistemi de bu anlamda temel doğruluklara ulaşmak (idealar) ve tüm bilimsel bilgiyi buradan çıkarmak şeklinde özetlenebilir. Bilgi sistematik ve bütünseldir. Diğer taraftan hocası Platon'un aksine, Aristoteles için gerçek olan tek tek şeylerdir. Ancak bu tek tek duysal var olanlar, değişen ve zorunlu olmayan şeyler olduklarından, tanımlanamaz ve dolayısıyla onlar hakkında özsel değil sofistike bir bilgi edinilmiş olur. Bu aslında Aristoteles'in bilim anlayışının çıkmazlarından biridir. (Barnes, 1969: s. 129) Çünkü bir taraftan tek tek nesnelere, ya da olanlardan hareketle genelleme yoluyla tümelin bilgisini oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan bambaşka bir gerçeklik olarak tümelin kavramsal bilgisini karşımıza çıkarmaktadır. Epistēmē şeylere ilişkin duysal bilgilerle oluşmaz, bunların da üstünde akıl yürütme işlemi tarafından varılan sonuç onu oluşturur. Fakat Aristoteles burada duysal olanın bilgisini olumsuzlarken, bilginin kendisini değil ancak bilginin kesinlik derecesini olumsuzlar.

Aristoteles için aksiyomların doğası, bilginin doğası ile doğrudan bağlantılıdır. Herhangi bir bilimden kasıt, herhangi bir konu hakkındaki bilginin sistematik bir biçimde ortaya koyulmasıdır.¹⁵ Bu da bilginin, daha önce bilinen ve bizim ikna olduğumuz önermelere dayalı olması anlamına gelmesidir ki nitekim *İkinci Çözümlemeler*'in başında "Her anlalsal öğretim ve öğrenim önceden bulunan bilgiden yola çıkar" (Aristoteles, 2011: 71a) diyerek bu düşüncesini ifade etmektedir. Burada "anlalsal" terimi, algısal ya da sezgisel olmayan anlamına gelmektedir, yani tamamen zihinsel bir süreci ifade eder. "Bir önceki bilgiden yola çıkar" ifadesi ise öğrenim veya öğretimin önceki bilgi ile ya mantıksal, ya epistemolojik ya da nedensel bir ilişkisi olduğunu gündeme getirmektedir (Barnes, 2002: 81). Aristoteles için her bilimsel bilgide bu üç ilişki biçiminin aynı anda var olması mümkündür.

Aristoteles varlığın ilkeleri tartışmasına dilin ve düşüncenin ilkeleri tartışmasından geçmiştir. Bu geçişi sağlayan da dilin nesnesi ile ilişkisi sorunu, yani yüklem sorunudur. Aristoteles yüklem terimini "diyalektik tartışmalarda meydana gelen konu (nesne) ve tartışmaların kendilerine dayandığı unsurlar" (Aristoteles, 1996: 103b) olarak belirlemiştir. Bir savın doğruluğu ya da yanlışlığı için bakılması gereken ilk yer doğal olarak yüklemelerin konusu (nesnesi) ile olan ilişkisidir.

14 Aristoteles ve Platon arasında, aksiyomatik sistemin matematik temelli olduğuna ilişkin bir bağ kurulması konusunda, farklı düşünceler görülmektedir. Jonathan Barnes, matematikle ilgili olarak Aristoteles'in *İkinci Çözümlemeler* adlı eserinde tanıtlamalı kıyasları örneklemek için sadece 69 örnek verdiğini ancak, matematiksel olmayan örneklerin 82 adet olduğunu dolayısıyla Platon gibi matematiği ve geometriyi epistemolojik temellendirmede birincil tercih olarak görmediğini ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Jonathan Barnes, (1969) "Aristotle's Theory of Demonstration", *Phoronesis*, C. 14, S. 2, (1969), BRILL, s.129.

15 Aristoteles burada tanıtlamalı bilimi kastetmektedir: Tanıtlamalı bilim, sınırlı sayıda birbiri ile bağlantılı tanıtlamaların birleştirilmesi ile oluşan, aksiyomatik tümdengelmisel bir sistemdir. (Barnes, 1969: 123-152)

Dolayısıyla önermenin yüklemi ve konusu (nesnesi) arasındaki ilişki tutarlılık ilkesi temelinde oluşturulmalıdır. Bu tutarlılık ya dilin öğeleri arasında bir tutarlılık ya da dilin nesnesi ile olan ilişkisinin tutarlılığı olur. Dilin nesnesi ile olan tutarlılığı günümüz bilim anlayışının tam olarak realist¹⁶ yaklaşımını hatırlatmaktadır. Diğer taraftan, dilin öğeleri arasındaki tutarlılıktan “duyusal olanın tanımlanmış ve tanıtlanmış teorik dile getirilişini” anlamak mümkündür, bu da epistêmê'nin yanına tanıtılmanın (apódeixis) koyulması anlamına gelmektedir. Buradan da Aristoteles'in bilim (epistêmê) teriminin, tanıtılma (apódeixis) formu ile bilimsel niteliğini kazandığı anlaşılmaktadır. Yani bilimsel bilginin geçerliğini sağlayan akıl yürütme formu tanıtılma (apódeixis) olmaktadır.

Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*'de tanıtılmanın doğası ile tanıtılmalı bilginin bilimselliği hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar. Burada bilimsel bilgi bir tasımsal tanıt biçimi olarak gösterilemeye çalışılır. Aristoteles'e göre asıl bilme veya bilimsel açıklama dediğimiz *epistêmê apódeixis* nedenlerin, ilkelerin bilgisidir. Bu eserde de bilim (epistêmê) ve tanıtılma (apódeixis) arasındaki ilişki sorunu, bilimsel açıklamanın doğasına ilişkin bir tartışmaya dönüşür. Özellikle “nedeni bilmek” ve nedene bakıp “başka türlü olamayacağını bilmek” (Aristoteles, 2005: 72b) bilimsel açıklamayı, tasımsal tanıtılma biçiminde görmeye çalıştığını gösterir. Gerçeklik ile gerçekliğin nedeni arasındaki zorunlu ilişkinin bilgisi bilimsel bilgi-dir (Coppystone, 1983: 281). Tanıtılmanın bilimsel açıklama olması öncüllerinin zorunlu¹⁷, doğru ve ilk olması dolayısıyla da sonucun da kanıtlanabilir olmasından kaynaklıdır. Ancak tanıtılmayı sağlayan “orta terimin” zorunluluğudur. Tanıtılmalı bilginin zorunlu olması için “tanıtılmanın zorunlu bir orta terime dayanması gerekir”, aksi halde “ne sonucun nedeninin ne de sonucun kendisinin zorunlu olduğu” (Aristoteles, 2005, 74b) bilinemez.

16 Bu ifade ilk bakışta “yalın gerçekçilik” olarak görülebilir. Ancak Aristoteles neden kavramına özellikle vurgu yaparak, gerçekliğe ilişkin doğru bilginin ancak nedenle bilineceği yani duyum ve algılarımızın ötesinde bir takım zihinsel işlemleri gerektirdiğini ifade etmektedir. Bu zihinsel işlemler bize, herhangi bir şey hakkındaki bilgimizin -o şeyin bildiğimiz dışında başka bir biçimde olamayacak tarzda- kontrol altında olduğunu bildirir. Bu kontrolü sağlayan Aristoteles'in mantık sistemi içerisinde önemli bir yer tutan kıyas kuramıdır. Çünkü herhangi bir nesne hakkındaki bilgimiz öncelikle o nesnenin tam ve doğru olarak ifade edildiği bir tasım içerisinde ifade edilir. “Aristoteles'in mantıkla ilgili çalışmaları bir tür uslamlama olan kıyas ile bu kıyasın dayandığı öncüllerin bilgisel değerleri hakkındadır.” Ayrıntılı bilgi için bakınız; Cemal Güzel, (2002), ““Batı” ile “Doğu”nun Tümdengelimli Uslamlamaları: Aristoteles'in Syllogismi ile Hintlilerin Nyaya-Vaisesiası Üzerine”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, s. 37.

17 Aristoteles, 'kendi başına' olanı 'zorunlu olan' olarak tanımlarken, 'ilineksel olanı', 'olası' olarak adlandırır ve tanıtılmanın zorunlu olan ile diyalektiğin ise olası (ilineksel) olan ile ilgilendiğini söyler. Bu durumda ilineksel zorunlu değilse diyalektiğin bunlarla ilgili soruları tanıtılma ile aralarındaki farkı oluşturur. “İlineklere ilişkin olumlu yanıtlar ile tanıtılma gerçekleşmez, ancak doğru ve ilk olan aracılığı ile cevaplanırsa bu akıl yürütme biçimi tanıtılma olur. Zorunlu olan, kendi başına cinsten bulunur ve bu nedenle zorunludur. Bu nedenle tanıtılma bir cinsten diğerine geçilerek yapılamaz. Örneğin geometrik nitelikler, matematikle tanıtılamaz.” (Aristoteles, 2005, 75a)

Aristoteles tanıtlamanın öncüllerinde ilk ve öze ilişkin bilginin zorunlu olarak bulunmasına şu şekilde örnek vermektedir: “Söz gelişi iki dik açı bakır bir ikizkenar üçgende de bulunacaktır, ‘bakır’ ile ‘ikizkenar’ çekip aldıktan sonra da üçgende bulunacaktır, ama ‘biçim’ veya ‘sınırı’ değil” (Aristoteles, 2005, 75a). Burada Aristoteles’in kastettiği şey çok açıktır, iki dik açı olmadan bir üçgen olmaz, ancak bunun dışındaki ilinekler (bakır olması, ikizkenar olması) sadece öze ilişkin ilave bilgiler elde etmemizi sağlar. Bu anlamda tanıtlama ilkeye ilişkin olduğundan bize salt bilgiyi vermektedir. Bunu olanaklı kılan da öncüllerin tümel olması koşuludur. Yani yok olabilen nesnelere ne tanıtlanması, ne de saltık anlamda bilgisi söz konusu olur. “Zaman ve nasıllık” bakımından belirli olan (üçgenin ikizkenar ve bakır olması) ilineksel ve kalıcı olmayandır. Diğer bir ifade ile zorunlu olmayandır. Tikel olan da zorunlu olmayandır. Dolayısıyla tikelin değil, tümelin tanıtlanması gerekir. Çünkü tümel, tikeli de kapsar. Tümel bilmek, kapsamındaki tikeli de bilmek demektir. Tümel bir bakıma tikelin nedenidir. Neden araştırıldığında, o şeyin var olmasının ya da olmamasının nedeni olan şeye ulaşıldığında, o şeyin bilgisi edinilmiş olur. Bu ulaşılmak istenen en son amaç ve sınırdır, dolayısıyla son terimdir. Tikel sonsuza kadar tüketilemez, çünkü sadece şimdiyi değil geleceği de kapsamaktadır. Oysa tümel tanıtlama ilk ilkeye yakın olan orta terimler ile tanıtlama yapmak olduğundan bize kesinliği verir. Çünkü Aristoteles’e göre (orta terim aracılığıyla) öncüller arasında daha önce gelen öncülü bildiğimizde daha sonra geleni potansiyel olarak biliriz. Yani üçgenin iki dik açısı olduğu bilindiğinde, ikizkenarın üçgen olduğu bilinmese de, iki dik açısı olduğu bilinebilir. Tümel akıl ile kavranırken, tikel duyularla kavranır.

Aristoteles, tanıtlamayı matematik ve doğabilimlerine göre üç ögeye ayırmaktadır, matematik veya harmonide:

- (1) Tanıtlanan yani sonuç (cinste kendi başına bulunur)
- (2) Aksiyomlar (Tanıtlamayı oluşturan önerme)
- (3) Etkilenimleri ve kendi başına nitelikleri tanıtlamaya açık kılınan cins. (Aristoteles, 2005, 75a)

Buna göre doğası gereği tanıtlamanın üç ögesi bulunur: Tanıtlama konusu, tanıtlananlar ve tanıtlamayı oluşturanlar. (Aristoteles, 2005: 74b) Bu nedenle “her tanıtlama üç terimle oluşur.” (Aristoteles, 2005: 76b) Bir tanıtlamadaki uçlar (öncül ve sonuç önermeleri ya da büyük terim ve küçük terim) ile orta terim aynı cinsde ait olmalıdır (Aristoteles, 2005: 75a), çünkü tanıtlamanın asıl konusu cinstir. (Aristoteles, 2005: 77a) Cins, tümel ifade ettiği için, “bir tanıtlama söz konusu olacaksa, idealerin veya çokluğun dışında olan bir birliğin varlığını dile getirmek zorunlu değil, tümel dile getirmek zorunlu.” (Aristoteles: 2005, 74b). Tümel olmazsa orta terim de olmayacağı için, tanıtlama da yapılamaz. Bu nedenle tanıtlanan ilk ve tümel olmalıdır, çünkü ancak tümel nitelikler bilgilenmenin olanağını sağlar.

Aristoteles “tanıtlamaları, tümel, tikel, olumlu, olumsuz, doğrudan ve olanaksıza ergi” (Aristoteles, 2005: 85a) gibi türlere ayırır. Bunlar arasında en iyi olanın hangisi olduğu konusunda tartışır. Tümel tanıtlama tikel tanıtlamaya göre daha iyidir, çünkü daha çok nedene ve niçine özgüdür (Aristoteles, 2005: 85b). Oysa insan tikel tanıtlamanın daha çok bilgi verdiği düşünülebilir. Örneğin X'in sanatçı olması, insanın sanatçı olmasından daha çok bilgi verir gibi görünse de, sadece X'in sanatçı olmasını tanıtlar. Oysa tümelin tanıtlanması, üçgenin tanıtlanması örneğinde olduğu gibi, herhangi bir şeklin ikizkenar olduğu için değil de, bir üçgen olduğu için iki dik açıya sahip olduğu bilgisinin elde edilmesini sağlar. Bu da gerçek nedenin bilinmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tümelin bilgisine sahip olan, tikel de bilir. Diğer taraftan tümeli tanıtlamak, ilkelere daha yakın bir orta terimle tanıtlama yapmaktır.¹⁸

Olumlu tanıtlama da olumsuz tanıtlamaya göre daha iyidir. Daha az öncül den oluşan tanıtlama daha iyidir. Olumlu ve olumsuz olan her iki tanıtlama da üç terim ve iki öncülle tanıtlama yapar, ancak birisi tekin varlığını ele alırken, diğeri hem varlığını hem de yokluğunu ele alır. Dolayısıyla öncül çeşitlendikçe, durum kötüleşir. İki öncülün de olumsuz olduğu tasımsal tanıtın olanaksız olduğu; zorunlu olarak öncüllerden birisinin olumlu olması gerektiği *Birinci Çözümlemeler*'de tartışılmıştı. Buna ek olarak:

“Tanıtlama genişlerken olumlu öncüllerin çoğalması zorunlu, her tasımsal tanıtta birden fazla olumsuz öncülün bulunması olanaksız. Tasımsal tanıtın ilkesi doğrudan tümel bir öncül ise ve tümel öncül olumlu tanıtlamada evetleyici, olumsuz tanıtlamada değilleyici oluyorsa, evetleyici olan değilleyici olandan daha önce gelir ve daha iyi bilinir; varlığın yokluktan daha önce gelmesi gibi evetleme daha önce gelir ve değilleme evetleme ile bilinir. Dolayısıyla olumlu tanıtlamanın ilkesi olumsuz tanıtlamanın ilkesinden daha iyi ve daha iyi ilkeleri kullanan tanıtlama daha iyi bir tanıtlamadır. Olumlu tanıtlama daha önce geldiği gibi, “olumlu tanıtlamadan bağımsız olumsuz bir tanıtlama yapılamaz.” (Aristoteles, 2005: 85a-85b).

Son olarak Aristoteles olumlu tanıtlamanın, olumsuz tanıtlamadan daha iyi olması gibi, doğrudan tanıtlamanın da olanaksıza ergi ile yapılan tanıtlamadan da daha iyi olduğunu belirtir. “Daha iyi bilinen ve daha önce gelen öncüllerden oluşan tanıtlama daha üstünse, bu her iki tanıtlamada da bir şeyin varolmasından (...) güvenilirlik kazanıyorsa, olumsuz tanıtlama olanaksıza ergi ile yapılan tanıtlamadan mutlak olarak daha iyi olabilir; dolayısıyla da böyle bir tanıtlamadan daha iyi olan olumlu tanıtlama olanaksıza ergi ile yapılan tanıtlamadan daha iyi, bu açık.” (Aristoteles, 2005: 87a).

18 Bu anlatım sembolik olarak şu şekilde gösterilir: AaB, BaC † AaC. Bunun anlamı, a, ilke olarak alındığında, B orta terim olur, bu durumda; A, B'dir, B, C'dir, o halde, A, C'dir.

Aristoteles'in araştırma türü ve bu araştırmanın nesnesi konusunda İkinci *Çözümlemeler*'in, İkinci Kitab'ında (Beta Kitabı) ortaya koyduğu belirlemeler, onun bilimsel bilgidен tam olarak neyi anladığını açığa vurmaktadır. Aristoteles dört sorun ve bu sorunun çözümlenmesi için dört araştırma nesnesi belirler: Olanın olduğu, Niçin olduğu, Olup olmadığı, Ne olduğu.

Olanın olduğunu araştırma konusu yapan sorunlar: Örneğin, Güneşin tutulup tutulmadığı gibi sorunların araştırma konusu yapıldığı belirli tek teklere ilişkin araştırmaları oluşturur. Tutulmaya ilişkin herhangi bir bulgu elde edildiğinde, hatta tutulduğu baştan bilindiğinde araştırma sona erer.

Niçin olduğu hakkında sorunların araştırılması: Olanın olduğu bilindiğinde 'niçin' öyle olduğuna ilişkin araştırmalardır. Güneşin tutulduğu veya Yer'in sarıldığı bilindiğinde, bunun niçin olduğu sorusu araştırılır.

Olup olmadığı sorununa ilişkin araştırma: Kentauros'un ya da 'Tanrı'nın varlığına' ilişkin araştırma bu türdendir. Ancak bu araştırma bir şeyin beyaz olup olmadığına ilişkin araştırma gibi değil, saltık anlamda olup olmamasına ilişkin bir araştırmadır.

Ne olduğuna ilişkin sorunun araştırılması: Nesnenin var olduğunu bildiğimizde ne olduğunu araştırırız; örneğin 'insan nedir?' (Aristoteles, 2005: 89b).

Bu sorunlar ve sorunların dayanağını oluşturan araştırma nesnelerinin listesi Aristoteles'in bilgi konusundaki ontolojik ve epistemolojik yaklaşımını sağlamlaştırır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, tasımsal tanıt kuramına ilişkin uslamaları ile bilim kuramını oluşturan uslamalarını birleştirme çabasıdır. Aristoteles, bütün sorunları orta terime bağlı araştırmalar olarak yorumlar.

Aristoteles, "olanı veya mutlak anlamda varlığını" araştırmanın "bir orta terimin olup olmadığını araştırma" olarak görür. Var olanın ya da tikel veya belli anlamda varlığın 'niçin'ini veya 'öz'ünü araştırmak, orta terimi de araştırmaktır. "Ay tutulur mu?" sorusu 'tikel varlık' sorusudur; bu soru nesnenin ne olduğuna yöneliktir. "Ayn olup olmadığı" sorusu 'varlık' sorusudur, onun belli varlığı ile ilgili bir araştırmadır (Aristoteles, 2005: 89b-90a). Öyleyse "(...) nesnenin ne olduğunu bilmek neden olduğunu bilmek ile aynıdır." (Aristoteles, 2005: 90a). Belli bir varlık araştırması, her durumda bir neden araştırmasıdır. Öyleyse her araştırma bir orta terim araştırmasıdır; çünkü açıklamayı gerek gören, tanımlanan, araştırılan orta terimdir. Bu durumda "Tutulur mu?" demek, "Tutulmanın bir nedeni var mı yok mu?" demektir; bir nedeni olduğunu bildikten sonra, "tutulma nedir?" sorusu araştırılır. Bu durumda orta terim, bu ya da şu olmanın değil, belli anlamda *tözün* (ousia) varlığının nedeni; belli anlamda varlığın değil de, özsel niteliklerinin veya ilineksel özelliklerinin nedenidir.

Aristoteles'in 'belli anlamda varlık' dediği yüklem taşıyıcısı konumundaki taşıyıcıdır. Öyleyse "öz nedir" ile "neden" ve "niçin" in araştırması aynıdır. "Tutulma nedir?" sorusunun cevabı: "Yeryüzünün Güneş ışığını kesmesinden kaynaklanan, Ay'ın ışıktan yoksunluğu." "Tutulma niçin olur?" sorusunun cevabı da: "Yeryüzü Güneş ışığını kestiğinde ışık yittiği için" olur ki bu durumda da görüldüğü üzere özü bildiren "nedir" sorusunun cevabı ile olanın "nedeni" ve "niçini" için verilen cevabın aynı olduğu görülür. (Aristoteles, 2005: 90a)

Aristoteles "bütün araştırmaların orta terimin araştırılması" olduğu konusunda kesin bir tutum içindedir. Ancak burada sorun neliğin nasıl dile getirileceğidir. Tanımlama burada etkin tutum olarak belirir. "Aynı şey aynı açıdan hem tanımla hem de tanıtlamayla bilinebilir mi, bilinemez mi?" (Aristoteles, 2005: 90b). Aristoteles tanımlanan her şeyin tanıtlanamayacağını varsayarken, tanıtlanan her şeyin de tanımlanamayacağını düşünmektedir. Buna göre:

Tanım (horismos) özellik (ti estin) ile ilgilidir ve özellik tümel ve olumludur. Tanımlama bir özün tanınmasının metoduysa, böylece niteliklerin öz olmadıkları açıktır. Bu da gösteriyor ki, her tanıtlanabilen nesne tanımlanamaz. (Aristoteles, 2005: 90b) Eğer tanıtlanabilir olanı bilmek, tanıtlanmasını bilmekse, "tanıma sahip olan kişi tanıtlamadan bağımsız olarak bilgiye sahiptir" gibi olanaksız bir sonuç çıkar. Bununla birlikte, "tanıtlamaların ilkeleri tanımlardır; bunlar tanıtlanamaz. Bu durumda ortaya çıkan ikilem: "Ya ilkeler tanıtlanabilir olup ilkelerin de ilkeleri olacak ve bu sonsuza kadar sürecek ya da ilk olanlar tanıtlanamaz tanımlar olacak." (Aristoteles, 2005: 90b).

Tanıtlanabilir olanın bilimsel bilgisine sahip olmak, onun tanıtlanmasına sahip olmakla aynıdır. Eğer bir tanıtlamada olumsuz ve tikel sonuçlar bulunuyorsa "örneğin tanımın ikinci ve üçüncü biçimlerinde olduğu gibi" (Aristoteles, 2005: 90b) bunların tanımı olamaz. Eğer olsaydı, bunların tanıtlaması olmaksızın tanımları aracılığıyla bir sonuca ulaşmak olanaklı olurdu; çünkü biri olmaksızın diğerini bilmeyi önleyecek hiçbir şey olmazdı. Bu durumda tanıtlanabilir her şey tanımlanabilir değildir: Bilimsel olarak tanıtlanabilir olanı bilmek onun tanıtlanmasına sahip olmak demektir (yani tümevarım); bu durumda ikilem ortaya çıkar: Tanıtlaması olmaksızın tanımını bilmek tanıtlanabilir olanın bilgisini verecektir.

Tanım ve tanıtlama aynı olmasa da, benzerlik bulunabilir mi? Tanımlanabilen nesne tanıtlanamaz; çünkü tanım töze (ousia) aittir. Ancak tanıtlamalar da özü varsayar; örneğin matematik birimin ve teklüğün özünü varsayıp kabul eder. Bununla birlikte "her tanıtlama bir şeyin bir şeye yüklenip yüklenmediğini tanıtlar. Ancak tanım içinde hiçbir şey bir başkasına yüklenemez." Örneğin, canlı iki ayaklıya yüklenemediği gibi, iki ayaklı canlıya yüklenemez. Aristoteles'in 'tanım' ile kastettiği cins ve tanımın yüklemi olan ayrımıdır. Aynı zamanda bir şeyin ne olduğunu göstermek ile olduğunu göstermek ayrı şeylerdir. Tanım özü açıklar, ancak tanıtlama bir şeyin belli bir nesneye ilişkin olduğunu veya olmadığını açıklar (Her

üçgenin iki dik açısı olduğu tanımlandıysa, ikizkenarın da iki dik açısı olduğu tanımlanmıştır) (Aristoteles, 2005: 90b). Bundan dolayı, “(...) formun parçaları tanımın parçalarıdır ve sadece tümelin tanımı vardır; çünkü dairenin özü ile daire, ruhun özü ile ruh bir ve aynı şeydirler.” Bu durumda “somut varlıklar”, yani duyuşsal tek tekler söz konusu olduğunda, onların “tanımları yoktur.” Onlar sezgisel düşünce ile bilinirler. Genel kavramlar olarak tanımlanabilseler de, “onların varolup olmadıklarını bilemeyiz” (Aristoteles, 1985: 1036a); dolayısıyla da onlar hakkında bir şey tanımlayamayız. Aristoteles tanım ve tanıtlama arasında bir takım benzerlikler görse de, onun gerçek düşüncesine göre tanım ve tanıtlama birbirinden uzak şeylerdir. Aristoteles bu konuda oldukça açıktır: “Her tanımlanabilen tanıtlanamaz, her tanıtlanabilen tanımlanamaz, genel olarak bunların aynı nesneye ait olması olası değil. Dolayısıyla tanım ve tanıtlama aynı olmadığı gibi, birbirinin kapsamında da değil; yoksa taşıyıcıları da öyle olurdu” (Aristoteles, 1985: 1036a); Bu durumda tanım:

Neliğe (mahiyete) ait tanıtlanamaz bir açıklamadır: Tanım, adın işaret ettiği (örneğin, ‘üçgen’in imlediği) açıklamadır. “Olanın olduğunu araştırdığımızda niçin olduğunu araştırırız; ancak olduklarını bilmediklerimizi böyle alamayız.”

Neliğe ait bir çıkarımdır: Nesnenin niçin olduğunu açıklar. İlk tanım imler ama göstermez; ikincisi ise tanıtlamadan ayrı, ama neliğe ilişkin ‘yarım tanıtlama’dır. Yani, “göğün niçin gürlüğünü söylemek ile gök gürlüğünün ne olduğunu söylemek” ayrıdır.

Aristoteles, temel problemlerden birisi olan ‘bir şeyin neliğine ilişkin’ bilginin olanağı problemini çözümlemek ve tanıtlamak için büyük bir çaba göstermiştir. Bu nedenle, Öz’ün tasımsal tanıt formu aracılığı ile tanıtlanıp tanıtlanamayacağını tartışmaktadır. “Öze ait bir tasımsal tanıt ve tanıtlama (apódeiksis) olabilir mi?” (Delice, 2007: 158). Aristoteles tasımsal tanıtı, “orta terim aracılığıyla bir şeye ilişkin bir şeyi gösteren” bir akıl yürütme formu, neliği de nesneye özgü olan ve onun kendinde içerdiği yüklenen olarak görür. Bu durumda tasımsal tanıt ve öz birbirine dönüştürülebilir (Aristoteles, 2005: 90a).

Aristoteles’in “öz”ün tanımlanmasının koşullarının bilgisini oluşturma çabası, epistemoloji ve ontoloji anlayışını birleştirme çabası olarak değerlendirilebilir. Tanımlayan birisinin “tözü (ousia) ve özü (to ti esti)” nasıl edineceğini şu şekilde ifade etmektedir: Tüm dengelim aracılığıyla var olanlardan bir başka şeye zorunlu olarak ulaşıldığı açık kılınmayacağı gibi, tümevarım aracılığıyla da tek tekler aracılığıyla bütüne ulaşma açık kılınmaz; çünkü tümevarım nesnenin ne olduğunu değil, nesnenin nasıl olduğunu gösterir. Töz duyum aracılığıyla gösterilemeyeceği-ne göre, geriye hangi metot kalıyor? (Aristoteles, 2005: 92b).

Aristoteles özün bilgisi ile varlığın bilgisi arasında bir bağlantıyı şu şekilde kurmaktadır: Her ikisi de aynı argümanla tanıtlanamaz. “İnsanın ne olduğu”

bilgisi “onun var olduğu” bilgisini gerektirir. Buradaki sorun, “olanın olduğu ve ne olduğu”nu gösterecek açıklamanın nasıl olacağıdır. Tanım ve tanıtlama tek bir şeyi açıklar, “ancak insanın özü ile insanın varlığı birbirinden farklıdır” (Aristoteles, 2005: 92b). Nesnenin tözü (ousia) oldukça, her şeyin varlığının tanıtlanması zorunludur. “Ancak varlık (to on) her şeyin tözü değildir, çünkü varlık bir cins değildir.” (Aristoteles, 2005: 92b). Geometricinin üçgenin neyi işaret ettiğini kabul ettikten sonra üçgenin varoluşunu gösterebilmesi gibi, olanın var olduğu ancak tanıtlama ile gösterilebilir. Bu durumda tanım aracılığı ile bir şeyin ne olduğu bilinemez. Tanım ne olanın olduğunu, ne de onun gerçekliğini tanıtlar. (Aristoteles, 2005: 93a) Bu durumda tanım ve tasımsal tanıtın aynı şey olmadığı yeniden onaylanmış olmaktadır. Tanım hiçbir şeyi tanıtlamadığı ve göstermediği gibi, öz ne tanım ne de tanıtlama ile bilinebilir. Bu bağlamda Aristoteles’in geldiği sonuç, daha önce de söylediği sava yeniden dönmektedir: “Özü bilmek ile var olup olmadığının nedenini bilmek aynıdır.” Çünkü “olanın bir nedeni vardır.” Bu “neden” ile “öz” aynıdır (Aristoteles, 2005: 93b).

Öze ait bir orta terimi, nesnenin niteliklerine ait bir orta terim ile birlikte alarak tanıtlamak, doğru bir tanıtlama olmayacaktır. Çünkü bunlardan birisi tanıtlanırken, diğeri tanıtlanamayan bir ögedir. Öyleyse “tanıtlama metodu tanıtlamanın gücüne sahip olmaz; bu sadece neliğin diyalektik tasımsal tanıtıdır. (Aristoteles, 2005: 93b) Aristoteles’in öz konusundaki sıkıntısı, onun varlığını bilindir kılmak için tanıtlama metodunun eksikliğidir. Kimi öz (ti esti) ilkedir. İlke oldukları için de, tıpkı matematikçinin nesnelere ‘ne olduğunu’ ve ‘var olduğunu’ varsayması gibi, “bunların hem var olduklarını hem de ne olduklarını varsaymak” gerekmektedir. Aristoteles’e göre ilkeler öğretilemez, ilkelerden çıkarımla ulaşılan teoremler öğretilir. Varlıklarından ayrı nedenlere sahip olan şeylerin özler tanıtlamayla ancak açık kılınabilir, ama tanıtlanamaz (Aristoteles, 2005: 93a). Aristoteles olanın varlığı bilindikten sonra onun “niçin” var olduğunun araştırılması gerektiğini; çünkü ancak bunlardan sonra öze ilişkin bilginin olanaklı olacağını varsaymaktadır. Varolanın varlığı bazen onun ilineklere aracılığıyla, bazen de ‘gök gürültüsünün bulutlardan çıkan bir ses olduğu’, ‘insanın canlı olduğu’, ‘ruhun kendi kendisini devindiren bir şey olduğu’ gibi göstergeler aracılığı ile bilindir. (Aristoteles, 2005: 93b) Ancak öze ilişkin ne bir tanıtlama ne de bir tasımsal tanıtı olamaz; ancak bunlar yine de özü açık kılabilirler. Öyleyse özü tanıtlamadan önce açık kılan tanımdır; çünkü “tanım öze ait bir açıklamadır” (Aristoteles, 2005: 93b).

Aristoteles'te Dört Neden Kuramı

Aristoteles’in ilkelere ya da diğer bir ifade ile nedenlere dayalı açıklama kuramı Aristoteles'te “neden” kavramının nasıl ele alındığına değinmeyi zorunlu kılmaktadır. Her şeyin kendisinden meydana geldiği ana madde arayışı Antik Yunan felsefesindeki en kadim arayıştır ve bununla bağıntılı olarak ikincil şeylerin birincil olandan ya da olanlardan hangi süreçle çıktıkları sorusu bu arayışa eşlik

eder. İlke arayışı Presokratik felsefede maddî neden anlamında kavranıyordu ve bu sözcük teknik anlamında ilk kez muhtemelen Anaksimandros tarafından kullanılmıştı (Peters, 2004: 52). Aristoteles'e göre ise ilke (arkhe); bir şeyin kendisinden hareket etmeye başlanan ilk noktası (örneğin, bir doğrunun veya yolun her iki ucu), her şeyle ilgili en mükemmel hareket noktası (örneğin bir bilimde incelemeyi en kolay gördüğümüz için kendisinden başladığımız bölüm); meydana gelen bir şeyi, bu şeyin bir parçası olarak meydana getiren ilk şey: (örneğin bir geminin omurgası veya bir evin temeli); meydana gelen bir şeyi, bu şeyin bir parçası olmaksızın meydana getiren ilk şey ve hareket ve değişimin doğal başlangıç noktası (örneğin bir çocuk için anne ve babası, savaş için hakaret); bilinçli iradesiyle hareket edeni, hareket ettiren: değişeni değiştiren şey (örneğin şehirlerde yargıçlar) ve öncüller, kanıtlamaların ilkeleri gibi bir şeyin bilgisinin kendisinden başladığı şey anlamlarına gelir. (Aristoteles, 1985: 1012b 34-1013a).

Öge (stoikheion) ise Aristoteles'te bir şeyin içinde bulunan, onu meydana getiren ve tür bakımından başka türlere bölünemeyen ilk şeydir. Aynı şekilde cisimlerin farklı türden diğer cisimlere bölünmeleri mümkün olmayan kısımları öge olduğu gibi geometrik kanıtlama dahil biri orta terim ödevi gören üç terimden meydana gelen birincil kıyaslar da genel olarak kanıtlamanın öğeleridir. Yine bir anlam genişlemesi olarak küçük, basit, bölünemez olana öge denmektedir. Buna göre bir ve basit olduğundan ve bütün varlıklarda veya onların çoğunda içerilmiş bulunan en tümel kavramlar da öğelerdir. Öge kelimesinin bütün anlamlarında bulunan ortak özellik, her varlığın ögesinin onun meydana getirici ve içkin ilkesi olmasıdır. (Aristoteles, 1985: 1012b 34-1013a). İlk hareket noktası, başlangıç terimi başlangıç anlamındaki ilke (arkhe) öğedan (stoikheion) daha geneldir. Stoikheion daha çok içkin neden, arkhe ise daha çok dışsal nedendir (Delice, 2007: 136).

Sebep, neden anlamındaki aition ise arkhe'ye ve stoikheion'a benzer ve bazen yakın nedeni (prote aitia) bazen uzak nedeni (to akroton aitia) ifade eder. Aristoteles'in temel ilgisi oluş üzerinedir ve doğal olarak dilsel anlamda değil gerçek anlamda şeylerin nasıl olduğunu anlamaya çalışır. Bu anlamda episteme şeylerin özsel yapısı hakkındaki bir bilgiyi gerektirir. Dolayısıyla araştırılan neden kendisinden ötürü maddenin belli bir şey olduğu formdur ve töz olan da budur. Yine ilk nedenler gibi dört neden de ilineksel nedenin zıddıdır.

Bu açıdan bakıldığında Aristoteles'in nedeni, fiziksel nedenden çok mantıksaldır. "İlk olandır", öyle ki yeterli bir açıklıkta görülebilirse, "nedeni göstermeye gerek yoktur." (Aristoteles, 2000: 1095b). Bu 'neden' anlayışı Metafizik'in konusu olan "varlık olarak varlık" (qua being qua) uygun bir neden anlayışıdır. Ancak arkhe'nin ontolojide 'ilk neden' olmasının gerisinde 'kategori' teorisi vardır. Kategori teorisi, hakkında konuşulan nesneye ilişkin doğru yargının koşullarının bilgisidir. Bu bilgi, bir yandan nesnenin tanımı ya da birincil ('töz') ve ikincil ('ilinek') niteliklerin dilsel ayrımının bilgisine, diğer taraftan da dil bilgisine dayanan anali-

tik bir bilgidir. Bu analitik bilgi, dil ve gerçeklik ilişkisinin tutarlılığı probleminin çözümünde varılmış bir sonuçtur. Bu problemin çözümünün gerisinde ise kavramların bir ilke düzeyinde usamlamanın merkezinde nasıl bir rol oynayacağına ilişkin Sokratik yaklaşım bulunur. Özellikle Sokrates'in tümel kavramların tanımlarına ulaşmaya çalışması ve akıl yürütmelerin dayanaklarına dönüştürmesi Aristoteles'in bütün bir akıl yürütmesinin temelini oluşturur. Buna göre ancak doğru olarak tanımlanmış kavramlar öncül olarak alınırsa problemlere ilişkin doğru bir tartışma ve doğru yargı oluşturulabilecektir. Bu durumda Aristoteles'in çözümlemelerinin dayanağı olan *arkhe*'yi (2) ilk öncül terimi ile karşılamak olanaklıdır. Bu sadeleştirme Aristoteles'in yaptığı bir şey değilse de, en azından 'ilke' konusundaki onun söylemine giriş için uygundur.

Bununla birlikte, Organon'da -özellikle de Çözümlemeler'de- tanımlama kuramı söz konusu olduğunda 'ilke' sadece 'ilk öncül'dür; Metafizik'te varlık söz konusu olduğunda 'ilk' 'en uzak nedendir (akrotaton aiton); Fizik'te genesis söz konusu olduğunda da 'fiziksel nedenler'dir; Etik'te eylemler söz konusu olduğunda ise yine nedenler söz konusudur ki, gerçekte bunların bütünü de "dört neden" öğretisi içinde sıralanan nedenlerdir (Delice, 2007: 114).

Aristoteles'in bütün bir felsefe geleneğine ait terimlerin belirlemelerini kendi kurgusuna uygun olarak yeniden düzenlediği açıktır. Bilimsel bir yargıda bulunmanın koşulunu tanımlama metodu ile sınırladığı ve tanımlama da ancak zorunlu doğru ilk öncüllerden hareketle sağlanacağı için, ilk ilkelerin belirsizliği bilimsel bilgi kuramını sıkıntıya düşürmektedir. Bilimsel bilgiyi öncüllerle sağlaması, öncülün nedenlerin bilgisi olması, nedenlerin ilk ilke olması tanımlamalı usamlamayı daralttığı gibi zora da sokmaktadır. Bu nedenle Aristoteles usamlamayı kırtarmak için ilk ilkelerin belirlenmesine ilişkin sancılı bir tartışma başlatır. Aşağıda da gösterileceği gibi, 'ilk' (prota), ve 'doğrudan açık olan' (amesa), 'daha iyi bilinen' (gnōrimōtera) terimleri sadece epistemolojik geçerlilik için ilk ilkelere ('ilk öncül' ve 'ilk neden') ilişkin uydurulmuş koşullardır. Buradaki 'öncelik' tartışmasının hep bir türden mantıksal gerekliliğin yarattığı öncelik olduğu açıktır, ancak yine de Aristoteles'in 'ondan önce başka hiçbir şeyin olmadığı' belirlemesiyle ontolojik bir yorumu barındırdığı rahatlıkla söylenebilir. 'Daha iyi bilinen' (gnōrimōtera) ile 'kanıtlamaya başlamadan önce bilme'ye işaret eder. Ancak "bizim için iyi bilinen" ve "doğası gereği daha iyi bilinen" (Aristoteles, 2005, 71b) ayrımında ortaya çıkan asıl önemli sonuç, 'bizim için bilinen'den, 'doğası gereği daha iyi bilinen'e doğru bilginin gelişimci bir süreç izlediğidir (Aristoteles, 1996: 68b). Bu yaklaşım, özellikle de tümevarım kuramına uygun olarak, episteme'nin duysusal olanın teklidinden tümel olan kavramın tanımına doğru bir süreç izlemektedir. Burada ilk olan, daha iyi bilinen olarak belirlenen duyuma en yakın olandır ve ilk olandan uzaklaşarak tümel olana ulaşılır (Aristoteles, 2005: 72a). "İlk ise olandır", yeterli bir açıklıkta görülebilirse, "nedeni göstermeye gerek yoktur" (Aristoteles, 2005: 72b). Bu durumda

tanıtılma aracılığı ile bilgi edinmelerde öncelikle ilk olanın çok iyi anlaşılması gerekmektedir (Aristoteles, 2000: 1095b).

İkinci Çözümlemeler'e göre, ilk ilkeler kavranamazsa, yanlış usullama açığa çıkacak; böylece bilimsellik olanaklı olmayacaktır. Ancak bu yaklaşım bir belirsizliği de beraberinde getirir: Bu da 'bizim için'den 'doğası gereği' olana doğru bilginin daha kesinliğe gitmesi sürecinde ilk ilkenin bir keşif ile mi, yoksa bir icat ile mi edildiği belirsizliğini korumaktadır.¹⁹ İlk öncülün niteliklerinin belirlenmesi hakkında Aristoteles uzun bir açıklama yapmaktadır. "Doğası gereği daha önce gelen" ile "daha iyi bilinen" kavramları aracılığı ile ilk öncülü tanıtlamaya çalışmaktadır. Ancak ilk konusunda yaptığı özel belirlemede, 'doğal olarak ilk gelen' ile 'bize ilk görünen' şey arasında bir ayırım yapar. Duyumlara ilk gelenler daha iyi bilinirken, duyumlardan uzaklaştıkça bilinmesi zayıflar. Bu durumda duyumlardan uzak olan tümel kavramların daha bilinemez olduğu, duyuma yakın olan tikellerin ise daha iyi bilineceği sonucu çıkar (Aristoteles, 2005: 71b-72a). Burada arkhe iki görünümde birleşir: 'İlk öncül' ve 'ilk neden' ya da mantık ve metafizik birliği olanaklı olur.

Bilimsel bilgi açısından bakıldığında, duyuşsal olanın varlığının bilgisi öncüdür, yapılması gereken bu öncülü nedenine bağlamak ve onun niçin öyle olduğunu tanıtlamaktır. Bu tanıtlama gerçekleştiğinde, artık hakkında konuşulana ilişkin daha fazla bilgi edinilmiş olunacaktır. Bundan dolayı araştırmalarda öncelikle duyuşsal tözlere yönelmek gerekmektedir; çünkü yöntemsel olarak "daha az bilinebilir olandan daha çok bilinir olana geçmek yararlıdır." Öğrenmede de bu yol izlenir; "yani doğası bakımından daha az bilinenden daha çok bilinir olana" (Aristoteles, 1985: 1029a) doğru bir geçiş vardır.

Aristoteles bilgisizliğin nedeni olarak 'eksik algı' kavramını kullanır. Aristoteles'in bilgi anlayışında kavramsal öncelik ile duyuşsal deneyimin önceliği zaman zaman yer değiştirirse de, o, duyu bilgisini epagôgê'nin (tümevarımın) başlangıç malzemesine dönüştürür. Tümevarım duyumlara dayanır; "çünkü tek teklere özgü olan duyumdur." Tümevarım olmadan bu teklerin bilgisi edinilemez. Bu nedenle duyum yiterse, duyuma bağlı bilgi de yiter (Aristoteles, 2005: 81a-81b). Burada duyumun başlangıç noktası olması gerektiği varsayılan bilgi, duyular alanına ait teklerin var olmalarının ve bunların ilineklere sahip olmaları gerektiğinin bilgisinden daha başka bir şey değildir.

Aristoteles için tanıtlama konusunda dikkat edilmesi gereken temel koşul, her bilimin kendi ilkelerine dayanarak kendi bilgisini tanıtlama ile oluşturmasıdır. Tanıtlamalarda yüklenilen ile yüklenen aynı cinsin gerekliliğini karşılamalıdır. Cinsin taşıyıcısı, cinsin doğasına uygun olmalıdır; 'canlı' cinsi ancak canlılığı taşıyan ile doğruluk bulur. Bu nedenle "orta terim ile uçlar aynı cinsten bulunmalıdır"

¹⁹ İslam dünyasındaki burhan tartışmalarında da ilkenin ya da terminolojik ifade ile orta terimin keşfi gerek İbn Sinâ gerekse Fârâbi tarafından tartışılmış ancak kesin bir biçimde ortaya koyulabilecek tatmin edici bir cevap bulunamamıştır.

(Aristoteles, 2005: 72a). İleri sürülen bir savın tanıtı orta terim aracılığı ile sağlanmaktadır. Öyleyse mutlak anlamda bir tanıtlamalı bilgi, ilk ilkelerden hareketle ve orta terim aracılığı ile dile gelen bir önermedir

İlke kavramını 'ilk öncül' ve 'ilk neden' olarak bölmeyi sağlayan 'orta terim'in varlığıdır. Orta terimin bu ayırıcı yanı, bilimlerin ayrımında da görünür: "Olanı bilmek başka bir bilimin işi (çünkü taşıyıcı cinsi farklı), nedeni bilmek ise kendi başına etkilenimlerinin ait olduğu genel bir bilimin işidir." (Aristoteles, 2005: 76a).

"Neden" ve "olan" iki ayrı inceleme alanı olarak iki ayrı bilimin konusudur. Birbirlerinin kapsamına giren konularda bilimlerin durumu böyledir. Örneğin "optik geometriye, mekanik katı geometriye, harmoni aritmetiğe ve yıldız gözlemi astronomiye böyle bağlıdır. Burada gözlemcinin işi gerçeği/olanı bilmek, matematikçinin işi nedeni bilmektir." Matematikçiler "nedenleri tanıtılar ve çoğu kez olanı bilmez, tıpkı tümeli inceleyenlerin gözlem eksikliğinden ötürü çoğu kez tek teklerden kimisini bilmemeleri gibi. Öz olarak ayrı ayrı olan bu nesnel türleri açısından ele alınmıştır" (Aristoteles, 2005: 76a). Deneyim sahibi olmaksızın kavram sahip olmak, bu sayede de tümeli bilmek olanaklıdır. Oysa "bilmekte en önemli olan nedeni incelemektir" (Aristoteles, 1985: 981a); çünkü bilgi nedenlerin bilgisidir.

Aristoteles neden konusunda oldukça açık ifadeler kullanmıştır: "Bir şeyin nedeni bilindiğinde, o şeyin kendisi bilinir; daha önce gelen neden olduğu için, onu bilmek, onun hakkında konuşulanı bilmektir." (Aristoteles, 2005: 72b; 1985: 144a, 2017: 184-195b). Aristoteles 'neden' ile 'olan' ayrımında bulunur, ama olanın bilgisini nedene indirger. Bilgi nedenlere indirgediğinde, ortaya çıkan ilişki önemli bir yanılgıya yol açmaktadır. Yerlerin ıslanmasının nedeni yağmurun yağmasıdır; ama 'ıslaklık' 'yağmurun yağması' demek değildir. Her bilim kesin ilkeleri varsaydığı için, Aristoteles'in çabası ilk ilkeler ile bilimsel bilginin bütünü arasındaki bağlantının geçerli bir kavramsal form içinde nasıl kurgulanabileceğinin koşullarının bilgisini aramaktır. Aristoteles bu geçerli koşulların bilgisinin Topikler'de diyalektik usamlamanın kurallarının bilgisi ile sağlanabileceği varsayımını duyumsatırken, *İkinci Çözümlemeler*'de tanıtlamanın kurallarının bilgisini, özellikle de ilk ilkelerin bilgisini vermektedir. Ancak yine de temel sorun ilk ilkelere nasıl ulaşılacağı, soruşturmalarda ele alınan ilk ilke olduğuna ilişkin belirleyici ölçütlerin neler olduğu sorunu yanıtsızdır. Onun ilk ilkeler dediği bir yandan tasımsal tanıt (sulloqismos) öncülleri olacak kadar yalın görünürken, diğer taraftan bunlar "her bir cins içindeki kanıtlanamayan gerçeklik" olarak betimlenmekle daha da belirsizleşmektedir. Buna ek olarak, cinsin doğasına uygun gelişen her bilimin ilkesi birbirinden farklı olacağı gibi, yani bir ilkeler çokluğunun söz konusu olması gibi, "eşit olanlardan eşit olanlar çıkartılınca kalanların eşit olduğu" (Aristoteles, 2005: 75a-76b) gibi kimi ilkelerin de ortak olması ilkelerin mantıksal nitelikte olduğunu gösterir.

Aristoteles 'olan' ile 'neden' ayrımını bir başka mantıksal ayırım ile destekler. Bu ayırım: 'şeylerin ilkeleri' ile onların yüklemi olan 'cinslerin ilkeleri' ayrımıdır.

Onun gerçekte ayrımında bulunduğu şey, ‘fiziksel neden’ ile ‘mantıksal neden’ arasındadır. Her iki neden de bilginin koşuludur. Aristoteles için “nedeni olmayan nedenlerden bilgi edinen kişi daha önce gelen öncüllerden bilgi edindiği” (Aristoteles, 1985: 983a) için daha iyi bilgi edinmiştir. Burada ‘daha önce gelen’, ‘doğası gereği daha iyi bilinendir; bu da Aristoteles’in maddi nedenlerini oluşturur. Bunun gerisinde ‘maddi neden’ (prota aitia: ilk neden) olarak yorumlanan Presokratiklerin arkhe tasarımı olduğu söylenebilir. Bu düşünce *İkinci Çözümlmeler*’de sıralanan ‘ilk ilke’ ve ‘neden’ düşüncesinin birliğinde bulunabilir. Aristoteles’in nedenler listesi her ne kadar fiziksel koşulların bilgisini oluşturmaktaysa da, bu ilkeler daha çok mantıksal nedenleri simgeler. Nedenler dört türdür ve hepsi orta terim ile gösterilir (Aristoteles, 2005: 94a).

Aristoteles bu dört nedeni, temel neden olarak ilineksel nedenlerden ayırır. Bunlar:

- (1) Formel neden: Bunun anlamı ‘töz’dür (ousia), “Bir şeyin ‘niçin’i, sonuçta onun formülüne (logos) göndermede bulunur ve en son ‘niçin’ bir neden ve ilkedir.”
- (2) Maddi neden: malzeme/madde (hyle) ya da dayanaktır (hypokeimenon).
- (3) Fail neden: değişmenin kendisinden kaynaklandığı nedendir.
- (4) Ereksel neden: Aristoteles bu nedeni diğer nedenlerin karşıtı olarak alır; çünkü diğer nedenler ‘zorunlu nedenler’dir (to eks anankes). Oysa bu dördüncü neden bir şeyin ne için olduğunu açıkladığından teleolojik nedendir (to hou henaka), yani zorunlu değildir.

Aristoteles ilkeyi maddi neden olarak belirleyerek ‘bileşik cisimler’in (sünt-heton) oluşunu açıklama olanağını bulmaktadır. Ancak bu, Presokratik geleneğin değişim sürecinin dışında, ‘karşıt güçler’ (madde-form) düşüncesine dayanan bir genesis’tir. Bu tasarımın ‘maddi nedeni’, arkhe’si, algılanamaz töz olarak durmaktadır. Bu da Aristoteles’in arkhe’sinin ‘sınırsız, belirlenimsiz ve tanımsız’ (apeiron) bir konumda olduğu sonucunu verir. Belirsizlik, arkhe’yi kavrayacak noetik bilginin olanağını ortadan kaldıracaktır. Kanıtlamanın arkhe’sine (ilk ilkesine) ya da episteme’nin ilk öncülüne ulaşma ya da tasımsal tanıtın dayandığı ilk öncülleri edinme çabası bir problemi beraberinde getirir: Mantıksal ya da fiziksel ilk ilkenin bilgisi nasıl edinilecektir? Ya da Gorgias’ın üçlemesine uygun olarak, kavranılan şeyin bir ilk ilke olduğu nasıl anlaşılacaktır? “Aristoteles bir ilke (ἀρκαί, arkhe) bulduğumuzu nasıl bilebileceğimiz hakkında hiçbir ipucu vermez, fakat sezgisel tümevarımla ulaşabileceğini söyler. Bu teoriye göre şeylere ilişkin mevcut bilgilerin kaynağı duyulardır; bütün canlıların sahip olduğu duyuların bellekte yarattığı yinelemeler şeylere ilişkin ilkesel düzeyde bilgilenmenin koşullarını sağlamaktadır. Bu durumda akılsal varlık olarak insan, belleğin (ruhun) içkinleştirdiği duyuların etkilerini, şeylerin bilgisini kurmada malzeme olarak kullanmaktadır. Duyumlar aracılığı ile deneyim oluşur. Deneyimden sanat ile bilimin ilkesi çıkar. Sanat ile il-

gili ilkeler 'oluş'un, varlıkla ilgi ilkeler 'bilim'indir. Böylece ruhun edilginlik olanağı sayesinde duyumlardan nesnelere ilişkin ilk bilgiler oluşur. Burada duyumsanan tikeldir, ancak "duyumun içeriği tümeldir; örneğin insan duyumunun içeriği, Kallias olarak insan değildir"; tersine Kallias tikelinin içeriği insandır (Aristoteles, 2005: 100a). Tikellerin duyumsanması tümele ilişkin bilginin oluşmasının olanağıdır.

Tanıtlamalı bilim kuramı: Bilimsel araştırmayı biçimlendiren ya da ona rehberlik eden bir kuram mıdır? Bilim adamının ne yapması gerektiğini ya da ona bilimsel bilgiyi nasıl elde edebileceğini öğretmekte midir? Yoksa sadece bilinen olgu ve durumları öğretmeye yarayan seçkin bir araç ve öğretmen tarafından bilginin nasıl ortaya koyulması gerektiğini açıklayan bir kuram olmaktan öteye geçebilmekte midir? Bu gibi iddialara maruz kalmış olan, tanıtlamalı bilim kuramı, güçlü bir epistemoloji kuramı gibi görünmese de, Aristoteles'in en azından, bilimsel bilginin biçimsel özelliği hakkında sağlam bir yapı oluşturmaya çalıştığı gözlerden kaçmamalıdır. Aristoteles'e göre "anlamak ve öğrenmek için var" isek ve dolayısıyla "bildiğini öğretmek de sadece bilge ruhların işi" (Barnes, 1969: 141) ise bu bilgeliğin yani anlama ve öğretmenin en doğru yolu açıklama yani tanıtlama sanatının ne olduğunu göstermekten ibarettir. Aristoteles "tanıtlama yapılabildiğinde nedeni açıklayamayan kimsenin bilgisi de yoktur" (Aristoteles, 2005: 74b) diyerek tanıtlama ve açıklamayı eşdeğer olarak görmektedir. Dolayısıyla ilke ve neden aynı görüldüğü durumda "açıklama ve tanıtlama Aristoteles için aynı şey olarak görünmektedir". Oysa ona göre her ilke bir neden olmakla beraber her neden bir ilke olmamaktadır.

Kaynakça

- Aristoteles, (1985). *Metafizik*. Ahmet Arslan (Çev.). Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Aristoteles, (2005). *İkinci Çözümler*. Ali Houshiary (Çev.). Ankara: Yapı Kredi.
- Aristoteles, (2000). *Nikomakhos'a Etik*. Saffet Babür (Çev.). Ankara: Bilgesu
- Aristoteles, (2017). *Fizik*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Aristoteles, (1996). *Topikler*. Ragıp Atademir (Çev.). İstanbul: MEB.
- Aristoteles, (1996). *Birinci Analitikler*. H. Ragıp Atademir (Çev.). İstanbul: MEB.
- Barnes, Jonathan. (1969). Aristotle's Theory of Demonstration. *Phronesis*, C. 14, S. 2, (1969), BRILL.
- Barnes, Jonathan. (2002). *Aristotle and Posterior Analytics*. Oxford: Clarendon.
- Copleston, Frederick, (1993). *A History of Philosophy*. C. 1, Greece and Rome, New York: Image.
- Delice, Engin. (2007). *Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt ve Diyalektik İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Duerlinger, James. (1969). Sullogismos and Sullogizestai in Aristotle Organon. *The American Journal of Philology*. C. 90, S. 3.

- Güzel, Cemal. (2002). “Batı” ile “Doğu”nun Tümdengelimli Uslamlamaları: Aristoteles’in Syllogismi ile Hintlilerin Nyaya-Vaisesiası Üzerine. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2,.
- Peters, Francis. (2004). *Antik Yunan Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Hakkı Hünler (Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Salmieri, Gregory. (2013). *Episteme, demonstration, and explanation: A fresh look at Aristotle’s Posterior Analytics*. Dordrecht: Springer.